

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان و ادبیات

رساله‌ی دکتری رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

تحلیل جنبه‌های ریا و ریاستیزی در آثار سنایی و عطار

(منظومه‌ها و دیوان اشعار)

استاد راهنما:

دکتر عبدالحسین فرزاد

استادان مشاور:

دکتر علیرضا شعبانلو

دکتر طاهره ایشانی

پژوهشگر:

سیدبابک معالی

اسفند ماه ۱۳۹۹

سورة الاحقاف

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان و ادبیات
گروه ادبیات فارسی

رساله‌ی دکتری رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

تحلیل جنبه‌های ریا و ریاستیزی در آثار سنایی و عطار

(منظومه‌ها و دیوان اشعار)

استاد راهنما:

دکتر عبدالحسین فرزاد

استادان مشاور:

دکتر علیرضا شعبانلو

دکتر طاهره ایشانی

پژوهشگر:

سیدبابک معالی

اسفند ماه ۱۳۹۹

محل قرار گرفتن فرم ارزیابی رساله

سپاسگزاری‌ها

بدین وسیله بر خود واجب می‌دانم از زحمات بی‌دریغ همه‌ی کسانی که در نگارش این رساله، بنده را یاری نموده‌اند، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. به خصوص استاد راهنمای عالیقدر، جناب آقای دکتر فرزاد و استادان محترم مشاور: جناب آقای دکتر شعبانلو و سرکارخانم دکتر ایشانی، که با راهنمایی‌های مدبرانه و دلسوزانه‌ی خود این جانب را مورد لطف و عنایت خویش قرار دادند. در ضمن مراتب سپاس قلبی خود را از زحمات رئیس محترم و دلسوز پژوهشکده زبان و ادبیات، جناب آقای دکتر محمد نژاد اعلام می‌دارم و برای همه‌ی این بزرگواران از درگاه ایزد منان سلامتی و شادکامی خواهانم. همچنین سپاس از همسر فداکار و فرزند عزیزم که در طول نگارش این رساله سختی‌های زیادی را متحمل شدند.

تقدیم به:

روح پدر و مادر بزرگوارم که در این وادی پر فراز و نشیب زندگی، نخستین آموزگارانم
در درس صداقت و راستی بودند.

تقدیم به همسر فداکار و مهربانم که همواره در مشکلات زندگی یار و همراهم بوده است.

تقدیم به فرزند دلبندم «سید مبین» که عزیزتر از جان می دانمش.

چکیده

عرفان ایرانی و اسلامی که با زهد آغاز شده بود، در نقطه‌ای با تصوّف در هم آمیخت؛ سپس تحت تأثیر اندیشه‌های ملامتی و قلندری، وارد مرحله‌ی جدیدی شد، و ادبیّات خلیق گردید که به آن می‌توان «ادبیّات قلندرانه» یا «مغانه» گفت. عصاره‌ی این ادبیّات، همانا ریاستیزی است. ریا و تظاهر که از جمله‌ی رذیلت‌های اخلاقی هستند، می‌توانند، همچون آفتی جامعه را به تدریج از درون، میان تهی ساخته، به پرتگاه فساد و نابودی سوق دهند. گستره‌ی زبان و ادبیّات فارسی نیز همواره محمل مناسبی برای طرح مباحث اخلاقی- اجتماعی بوده است. از نخستین شاعرانی که ریاستیزی را سرلوحه‌ی کار خویش قرار داده‌اند، سنایی غزنوی و عطار نیشابوری هستند. در این پژوهش جنبه‌های مختلف ریا و ریاستیزی در دیوان اشعار و منظومه‌های سنایی و عطار، شناسایی گشته، در قالب جداول و نمودارهایی به صورت آماری و به گونه‌ی مقایسه‌ای - تحلیلی، مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. همچنین این شاعران در آثار خود ریاکارانی از گروه‌ها و اقشار مختلف اجتماع را مورد انتقاد و نکوهش قرار داده و انگیزه‌های مادی و معنوی مختلفی برای روی آوردن آن‌ها به ریا و تظاهر برشمرده‌اند، که در این رساله به تفصیل به آن‌ها پرداخته شده است. در ضمن راهکارهایی نیز برای رهایی از ریاکاری پیشنهاد نموده‌اند، از جمله: در پیش گرفتن راه عشق و عرفان و ورود به خُم وحدت و خروج از آن با یکرنگی.

کلید واژه ها: ریا، ریاستیزی، سنایی، عطار.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	۱ - مقدمه
۱	۱-۱- بیان مسئله
۲	۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش
۳	۱-۳- اهداف پژوهش
۴	۱-۴- پیشینه‌ی پژوهش
۸	۱-۵- سوالات پژوهش
۹	۱-۶- فرضیه‌های پژوهش
۱۰	۱-۷- روش پژوهش

فصل اول : کلیات و تعاریف

۱۲	۱- معنی لغوی و اصطلاحی ریا
۱۳	۲- اقسام و جنبه‌های مختلف ریا
۱۳	۲-۱- ریا در عقیده
۱۳	۲-۲- ریا در عمل و اجرای اعمال عبادی

- ۱-۲-۲-۲-۱- ریا در عبادات واجبه ۱۴
- ۲-۲-۲-۲-۲- ریا در نوافل و مستحبات ۱۵
- ۲-۳-۲-۲-۳- ریا در گفتار ۱۵
- ۲-۴-۲-۲-۴- ریا در شکل و قیافه ۱۶
- ۲-۵-۲-۲-۵- ریا در معاشرت ۱۶
- ۳-۲-۲-۲-۳- علل و عوامل ریا ۱۷
- ۳-۱-۳-۲-۳-۱- شناخت صحیح نداشتن از خداوند ۱۷
- ۳-۲-۳-۲-۳-۲- دنیادوستی ۱۸
- ۴-۲-۲-۲-۴- ریا از نظر اسلام ۱۸
- ۴-۱-۴-۲-۴-۱- ریا در قرآن ۱۸
- ۴-۲-۴-۲-۴-۲- ریا در احادیث و روایات ۲۴
- ۴-۲-۴-۲-۴-۲-۱- احادیث و روایاتی از پیامبر اسلام (ص) درباره‌ی ریا ۲۵
- ۴-۲-۴-۲-۴-۲-۲- احادیث و روایاتی از ائمه (علیهم السلام) درباره‌ی ریا ۲۶
- ۵-۲-۴-۲-۵- ریا در سایر ادیان ۲۸
- ۵-۱-۵-۲-۵-۱- ریا در آیین زرتشت ۲۸
- ۵-۲-۵-۲-۵-۲- ریا در مسیحیت ۲۹
- ۶-۲-۴-۲-۶- ریا از دیدگاه روان‌شناسی ۳۰
- ۷-۲-۴-۲-۷- ریا از دیدگاه جامعه‌شناسی ۲۴
- ۸-۲-۴-۲-۸- اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران از دوره دوم حکومت غزنوی (۴۳۱ هـ. ق) تا حمله ویرانگر مغول (۶۱۸ هـ. ق). ۳۶

فصل دوم: ریا و ریاستیزی در آثار منظوم سنایی غزنوی

- ۱- مختصری درباره ی زندگی و آثار منظوم سنایی ۴۱
- ۲- معرفی و تحلیل جنبه‌های مختلف ریا در آثار منظوم سنایی ۴۲
- ۲-۱- ریا در عبادت ۴۴
- ۲-۲- ریا در پوشش و ظاهر ۴۵
- ۲-۳- ریا در گفتار و رفتار و سکنات ۴۷
- ۳- معرفی و تحلیل دلایل و انگیزه‌های مختلف روی آوردن افراد به ریا و ریاکاری در آثار منظوم سنایی ۴۹
- ۳-۱- برای کسب مال و ثروت (مادیات) ۴۹
- ۳-۲- برای رسیدن به شهرت و مقام و تعظیم خلق ۵۲
- ۴- تأثیر پذیری‌های سنایی از قرآن مجید در موضوع ریا و ریاستیزی ۵۴
- ۴-۱- ریاکاری در اعمال عبادی به دلیل نداشتن اخلاص و برای کسب مطامع دنیوی ۵۵
- ۴-۱-۱- قاریان ریاکار ۵۸
- ۴-۱-۲- شاعران ریاکار ۵۸
- ۴-۱-۳- حاکمان و سلاطین ریاکار ۶۱
- ۴-۱-۴- عالمان ریاکار ۶۳
- ۴-۲- ریاکاری در رفتن به جنگ ۶۵
- ۴-۳- ریاکار همنشین شیطان است ۶۶
- ۴-۴- ریاکاری در انفاق و صدقات ۶۷
- ۵- نمادهای ریاکاری و ریاستیزی و ابزار و لوازم آن‌ها در اشعار سنایی ۶۸
- ۵-۱- ملامتیه ۶۹

- ۷۱ ۲-۵-قلندریه
- ۷۲ ۳-۵-فرق بین ملامتیه و قلندریه
- ۷۳ ملامتگرایانه و قلندر مآبانه سنایی
- ۸۳ ۵-۵-بسامدهای ریاکاری و ریاستیزی در شعر سنایی
- ۱۰۱ ● خلاصه و جمع بندی فصل دوم

فصل سوم: ریا و ریاستیزی در آثار منظوم عطار نیشابوری

- ۱۰۶ ۱- مختصری درباره‌ی زندگی و آثار منظوم عطار نیشابوری
- ۱۱۰ ۲- معرفی و تحلیل جنبه‌های مختلف ریا و ریاکاری در آثار منظوم عطار نیشابوری
- ۱۱۲ ۱-۲- ریا در عبادت
- ۱۱۵ ۲-۲- ریا در ظاهر و پوشش و ظاهر و باطن یکی نبودن
- ۱۱۸ ۱-۲-۲- صوفیان ریاکار
- ۱۲۰ ۲-۲-۲- زاهدان ریاکار
- ۱۲۱ ۳- معرفی و تحلیل دلایل و انگیزه‌های مختلف روی آوردن افراد به ریا و ریاکاری در آثار منظوم عطار
- ۱۲۱ ۱-۳- دل بستن به دنیا، مادیات و جاه و مقام
- ۱۲۳ ۲-۳- شهرت طلبی و در پی نام و ننگ بودن و تعظیم خلق
- ۱۲۷ ۳-۳- نداشتن اخلاص
- ۱۲۸ ۴-۳- پیروی از هوای نفس و شیطان
- ۱۲۹ ۴- نمادهای ریاکاری و ریاستیزی و ابزار و لوازم آن‌ها در شعر عطار

- ۴-۱- نمونه اشعار قلندر مآبانه عطار ۱۳۰
- ۴-۱-۱- تظاهر به باده نوشی و رفتن به خرابات، میخانه، قمارخانه و ۱۳۱
- ۴-۱-۲- اظهار کافری و فسق و فجور ۱۳۳
- ۴-۱-۳- تعریض و کنایه به زاهدان و صوفیان ریاکار ۱۳۵
- ۴-۲- شواهد مثالی از تقابل‌های دوگانه‌ی نمادها و مظاهر دینداری و صوفیگری
- ۱۳۷ با نمادها و مظاهر کافری و قلندری
- ۴-۲-۱- تقابل عاشق و زاهد (عشق و زهد) ۱۳۷
- ۴-۲-۲- خرقه، دلق، تسبیح، دستار و ... با زنار و کلیسا ۱۳۹
- ۴-۲-۳- مسجد، خانقاه، صومعه و ... با خرابات، میخانه، میکده و ۱۴۱
- ۴-۳- بسامدهای ریاکاری و ریاستیزی در شعر عطار ۱۴۲
- خلاصه و جمع‌بندی فصل سوم ۱۵۶
- خلاصه و نتیجه‌گیری کلی ۱۶۰
- فهرست منابع ۱۶۳

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول شماره ۱ - تقابل نمادهای ریاکاری و ریاستیزی با هم در شعر سنایی	۷۴.....
جدول شماره ۲- تقابل نمادین ابزار و لوازم ریاکاری و ریاستیزی در شعر سنایی	۷۵.....
جدول شماره ۳- بسامد نمادها و مظاهر مرتبط با ریاکاری در شعر سنایی و کاربردهای آنها	۸۶.....
جدول شماره ۴ - بسامد نمادها و مظاهر مرتبط با ریاستیزی در شعر سنایی و کاربردهای آنها	۹۰.....
جدول شماره ۵- بسامد ابزار و لوازم مرتبط با ریاکاری در شعر سنایی و کاربردهای آنها	۹۳.....
جدول شماره ۶- بسامد ابزار و لوازم مرتبط با ریاستیزی در شعر سنایی و کاربردهای آنها	۹۷.....
جدول شماره ۷- بسامد نمادها و مظاهر مرتبط با ریاکاری در شعر عطار و کاربردهای آنها	۱۴۳.....
جدول شماره ۸- بسامد نمادها و مظاهر مرتبط با ریاستیزی در شعر عطار و کاربردهای آنها	۱۴۶.....
جدول شماره ۹- بسامد ابزار و لوازم مرتبط با ریاکاری در شعر عطار و کاربردهای آنها	۱۵۰.....
جدول شماره ۱۰- بسامد ابزار و لوازم مرتبط با ریاستیزی در شعر عطار و کاربردهای آنها	۱۵۳.....

فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار شماره ۱- درصد آماری بسامد نمادها و مظاهر ریاکاری (کاربردهای منفی) در شعر سنایی	۸۷.....
نمودار شماره ۲- درصد آماری بسامد نمادها و مظاهر ریاستیزی (کاربردهای مثبت) در شعر سنایی	۹۱.....
نمودار شماره ۳- درصد آماری بسامد ابزار و لوازم ریاکاری (کاربردهای منفی) در شعر سنایی	۹۴.....
نمودار شماره ۴- درصد آماری بسامد ابزار و لوازم ریاستیزی (کاربردهای مثبت) در شعر سنایی	۹۸.....
نمودار شماره ۵- درصد آماری بسامد نمادها و مظاهر ریاکاری (کاربردهای منفی) در شعر عطار	۱۴۳.....
نمودار شماره ۶- درصد آماری بسامد نمادها و مظاهر ریاستیزی (کاربردهای مثبت) در شعر عطار	۱۴۴.....
نمودار شماره ۷- درصد آماری بسامد ابزار و لوازم ریاکاری (کاربردهای منفی) در شعر عطار	۱۴۷.....
نمودار شماره ۸- درصد آماری بسامد ابزار و لوازم ریاستیزی (کاربردهای مثبت) در شعر عطار	۱۵۱.....

۱- مقدمه

۱-۱- بیان مسئله

بی تردید، یکی از منفورترین پدیده‌های زشت اخلاقی و مهلکات نفس انسانی «ریا» می‌باشد و در همه‌ی ادیان آسمانی و باورها و عقاید اصیل انسانی، ریا و تظاهر از جمله‌ی رذیلت‌های اخلاقی به شمار آمده‌اند، که می‌توانند با متمکن شدن در نهاد فرد و اجتماع، ارزش‌ها و باورهای اصیل یک جامعه را از درون، تهی سازند و به تدریج به پرتگاه فساد و نابودی کشانند.

بر اساس آموزه‌های دینی اسلام «ریا» یکی از بیماری‌های اخلاقی به شمار می‌آید^۱ و در آیات و احادیث بسیاری به پرهیز از آن توصیه شده‌است. شخص ریاکار، اغلب با انگیزه‌های مختلف مادی و معنوی و با تظاهر به برخورداری از خصایل پسندیده اخلاقی، درصدد کسب مال و ثروت، جاه و مقام و دست یافتن به منزلت مطلوب خود در میان اقشار مختلف اجتماع است.

جوامع بشری همواره با معضل ریا و تظاهر دست به گریبان بوده‌اند، ولی رواج آن در همه‌ی جوامع و در همه‌ی زمان‌ها به طور یکسان نبوده‌است، بلکه در یک جامعه گاهی تحت تأثیر عوامل متعددی به صورت یک بیماری مُسری و فراگیر درآمده‌است و ضرورت مبارزه با این بیماری بنیان برافکن و نیز بر خورد جدی با زمینه‌ها و عواقب آن و همچنین تلاش برای یافتن راه‌های برون رفت از آن، همواره امری حیاتی تلقی گشته‌است.

^۱ - آیه‌ی ۱۰ سوره بقره

در طول تاریخ، مصلحان اجتماعی بزرگی در برابر این رذیلت اخلاقی و آفت اجتماعی به مبارزه برخاسته‌اند. در عرصه‌ی زبان و ادبیات فارسی نیز، خصوصاً در ادبیات تعلیمی اخلاقی و تعلیمی-عرفانی فارسی، شاعران بزرگی، موضوع ریا و اشکال مختلف آن را دست مایه‌ی کار خویش قرار داده‌اند و به شاعری پرداخته‌اند.

عرفان ایرانی و اسلامی که با زهد آغاز شده بود، در نقطه‌ای با تصوّف در هم آمیخت؛ سپس تحت تأثیر اندیشه‌های ملامتی و قلندری، وارد مرحله‌ی جدیدی شد، و ادبیاتی خلق گردید که به آن می‌توان «ادبیات قلندرانه» یا «مغانه» گفت. و عصاره‌ی این ادبیات، همانا ریاستیزی است.

از جمله‌ی نخستین شاعرانی که در ادبیات تعلیمی - عرفانی و ادب انتقادی فارسی به این موضوع واکنش نشان داده‌اند، سنایی غزنوی و عطار نیشابوری هستند، آنان با موشکافی و دقت نظر خود به آسیب‌ها و مضرات این بیماری اخلاقی و اجتماعی واقف بوده‌اند و ضمن بیان جنبه‌ها و مظاهر ریا و نفاق، با گونه‌های مختلف تزویر به مبارزه برخاسته، ریاستیزی را سرلوحه‌ی کار خویش قرار داده‌اند. در این رساله، علاوه بر معرفی و تحلیل جنبه‌های مختلف ریا، انگیزه‌ها و دلایل هر یک از این بزرگان برای مبارزه با ریا و تظاهر و نیز تبعات رواج این خصلت‌های ناپسند در اجتماع از نگاه آنان به گونه‌ای مقایسه‌ای - تحلیلی، مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد، تا تصویری روشن از امر ریا و ریاستیزی در دیوان اشعار و منظومه‌های سنایی و عطار به دست آید.

۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

ضرورت مبارزه با ریا و تظاهر و بر خورد جدی با زمینه‌ها و تبعات رواج آن‌ها، و همچنین راهکارهای برون رفت از آن‌ها، در فرهنگ ما و به خصوص براساس آموزه‌های دینی و اخلاقی مان، همواره امری حیاتی تلقی می‌گردد.

از آن جا که تا کنون در عرصه‌ی ادب فارسی - جز در مواردی پراکنده - پژوهشی مستقل، منسجم و همه‌جانبه از منظر ریا و ریاستیزی در آثار سنایی و عطار صورت نگرفته‌است؛ لذا ضرورت انجام چنین پژوهشی کاملاً احساس می‌شود، تا بتوان بر اساس آن از یک سو جنبه‌های مختلف ریا و ریاستیزی در آثار این بزرگان را به گونه‌ای تحلیلی - مقایسه‌ای مورد بررسی قرار داده از سویی دیگر بتوان زوایای پنهان دیگری از ادب تعلیمی و نیز ادب انتقادی - ملامتی فارسی را با استناد به شواهد مثالی در آثار منظوم این شاعران برجسته روشن نمود.

۳-۱- اهداف پژوهش

• اهداف اصلی

یک - ترسیم جنبه‌های مختلف ریا و تبیین رویکرد ریا ستیزانه‌ی سنایی و عطار در آثار منظومشان.

دو - شرح و بیان عوامل و دلایل و انگیزه‌های مختلف روی آوردن افراد به ریا و تظاهر از نظر سنایی و عطار با استناد به شواهد شعری آنان.

• اهداف فرعی

یک - معرفی طبقات و اقشاری از اجتماع که در آثار منظوم سنایی و عطار به دلیل ریاکاری و تظاهر مورد انتقاد و نکوهش قرار گرفته‌اند.

دو - شرح و توضیح رابطه‌ی ریاکاری و تظاهر، با قشری‌گری و سطحی‌نگری در امور شرعی و صوفیه‌گری از نگاه سنایی و عطار و روشن نمودن جنبه‌هایی از ادب ملامتی و قلندری از منظر ریا ستیزی به خصوص با استناد به اشعار قلندرانه‌ی سنایی و عطار.

پس از تحقیق و جستجو درباره‌ی پیشینه‌ی این رساله، پژوهش‌های مرتبط با آن در قالب مقاله، پایان‌نامه و کتاب، شناسایی گردیدند. به طور خلاصه به معرفی برخی از آنها می‌پردازیم:

۱- مقاله‌ی «ریا و تزویر و انعکاس آن در اشعار جامی» نویسندگان آن: سعیده مرجع زاده، عنایت الله شریف پور، احمد امیری خراسانی که در کاوش نامه زبان و ادبیات فارسی» بهار و تابستان ۱۳۹۶ شماره ۳۴ به چاپ رسیده است. در این مقاله ضمن بیان شواهد مثالی از اشعار جامی سرانجام به این نتیجه می‌رسند که در دوران وی ریا، صوفی‌نمایی، تشکیل گروه‌هایی از متصوفه در اطراف یک شیخ و سکونت در خانقاه برای مقاصد مادی و سوءاستفاده از دین و باورهای خالصانه‌ی مردم، بسیار رواج داشته است. وی در اشعار خود، به‌ویژه در «سلسله‌الذَّهب»، با انتقاد از این رذیلت اخلاقی، گوشه‌هایی از مردم فریبی زاهدنمایان و ریاکاران زمانه خود را برملا ساخته است و مردم را به آگاهی و شناخت و همچنین پیروی از نیک‌سیرتان مخلص و دوری از ریاکاران متظاهر فرامی‌خواند، تا از رهگذر آگاه کردن مردم، از رواج ریا جلوگیری نماید.

۲- مقاله‌ی «زهد ریایی و زهد ریا در شعر حافظ» نویسنده: سید حسن امین، چاپ شده در مجله‌ی «حافظ» خرداد ۱۳۹۱، شماره ۹۴. این مقاله با کم‌ترین شرح و تحلیل، صرفاً به ذکر شواهد مثالی با بسامدهای «زهد و ریا» و «زهد ریایی» از دیوان حافظ بسنده نموده است.

۳- ریا ستیزی در اشعار امام خمینی (ره)، نویسنده: فاکرمیدی، محمد. مجله: «کوثر معارف» (۱۸ صفحه - از ۳ تا ۲۰)، ۱۳۸۶، شماره ۳. در این مقاله نیز شواهد مثالی از دیوان امام در ارتباط با ویژگی ریاستیزی ایشان مطرح می‌گردد.

۴- پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان: «تزویر و ریا در شعر ناصرخسرو، سنایی و حافظ» پدیدآور: اردشیر حسین آبادی؛ استاد راهنما: عبدالله رضایی؛ استاد مشاور: سیدمهدی خیراندیش؛ دانشگاه پیام نور شیراز، ۱۳۸۹. در این پایان‌نامه به خصوص آن جا که به ریا و تزویر در شعر سنایی می‌پردازد تا حدود زیادی با موضوع این رساله هم پوشانی نیز پیدا می‌کند به موضوع ریا و تزویر به عنوان یک سو خلق توجه شده است و بیش‌تر از منظر اخلاقی- تربیتی به آن پرداخته شده است و صرفاً با ذکر شواهد مثالی همراه شده‌است که آن هم کامل نیست و به بحث ریاستیزی که در شعر سنایی نقش بسیار پر رنگی دارد و همچنین به نمادهای ریاکاری و ریاستیزی و تقابل آن‌ها با یکدیگر سخن‌چندانی به میان نیامده است، اما از نظر ذکر شواهد مثال و نیز بیان کلیات و تعاریفی درباره ریا و تزویر توضیحات خوبی داده شده است، که گاهی با این رساله منبع مشترک دارند.

در گذشته گاهی اوقات، امر مبارزه با ریا و تظاهر به افراط کشیده می‌شد؛ بنابراین فرقه‌هایی مانند: باطنیه، ملامتیه و قلندریه به وجود آمدند و در این میان، پژوهش‌هایی مرتبط با آنان صورت گرفته‌است که می‌توان آن‌ها را نیز از جمله‌ی پیشینه‌ی این رساله به شمار آورد. همچون:

۵- پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان: «بررسی اندیشه‌ی ملامتیه در آثار منظوم قرن هشتم» (بررسی موردی شعر سلمان ساوجی، عماد فقیه و کمال خجندی) پدیدآور: علی جان‌محمدی؛ استاد راهنما: طاهره ایشانی؛ استاد مشاور: زهرا پارساپور، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۵. براساس این پایان‌نامه ملامتیه، اندیشه‌ای است که هدف بنیانگذاران آن، مبارزه با ریا، خودپرستی، ظاهرگرایی، کبر و عجب، عیجوبی، شهرت‌طلبی و عافیت‌خواهی، مریدپروری، و مرادپرستی بود. سلمان ساوجی، عماد فقیه و کمال خجندی از جمله شاعران عارف مسلک قرن هشتم هجری هستند که مضمون و اندیشه‌ی ملامتی را در شعر خود آورده‌اند. نتایج تحقیق، حاکی از آن است که این شاعران به اندیشه‌های

ملامتی همچون: «ستیز با کبر و عجب» و «دوری از ریا و تظاهر» و «بی توجهی به رد و قبول خلق» توجه زیادی داشته‌اند.

۶- پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «تأثیرپذیری دیوان شمس تبریزی از افکار و اندیشه‌های قلندریه» پدیدآور: مهرداد حسن پور، استاد راهنما: تراب جنگی قهرمان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۹۵. با مطالعه این پژوهش درمی‌یابیم که اندیشه قلندریه نیز در همان مسیر ملامتیّه قدم برداشته‌است؛ با این تفاوت که قلندریون، بسیار تندروتر و بی پرواتر از ملامتیون بوده‌اند. بر اساس مطالعه‌ی این پژوهش درمی‌یابیم که رفتار قلندران، صرفاً مبتنی بر اخلاص در برابر «مومن‌نمایی» یا «دوری از اخلاص در عمل» و «ریا» بوده‌است. ملامتیان و قلندریان، نمایندگان باطن‌گرایانه در قبال گونه‌های مقدّس مآبی بودند، که نیروی ملامت و انتقاد، تأثیری فراوان بر تصفیّه‌ی روح آن‌ها داشته‌است. اوج شکوفایی قلندریّه مصادف است با روزگار مولوی، که می‌توان با جستجوی واژه‌ی "قلندر" در دیوان شمس و مترادفات نظیر: قلاش، اوباش، رند، خراباتی، درویش و نشانه‌هایی که خاص آن‌ها بوده، به وجوه مشترک میان قلندران و مولوی دست یافت. مشترکاتی نظیر: اظهار به خلاف شرع و مظاهر دینی، تظاهر به باده‌نوشی و میگساری، تعریض و کنایه به زاهدان و صوفیان ریایی، بی‌اعتنایی و عدم توجه به نام و ننگ، رفتن به مکان‌های بدنام مانند: خرابات و میخانه، رندی و قلاشی و اوباشی کردن، تظاهر به علاقه‌مندی و گرایش به آیین ترسایان، عدم توجه به عقل و اندیشه در برابر عشق، تقابل قرار دادن نمادهای مقدّس با میخانه و خرابات و نمادهای آیین ترسایان، توجه به فقر و بی‌نیازی از دنیا و مافیها. که همگی به یقین نشان از تأثیرات فراوان و علاقه‌ی مولوی به فرقه‌ی قلندریّه است؛ او کاملاً از کیفیات روحی و اعمال قلندران آگاهی داشته و آن‌ها را می‌ستوده‌است و گاه چنان تشبیهشان می‌نماید که به راحتی از دسترس فهم، خارج می‌گردند و ایشان را شخصیتی قدسی و فرازمینی می‌بخشد و نمونه‌ی انسان کامل می‌داند.

۷- کتاب «قلندریه در تاریخ» از شفیعی کدکنی، تهران، انتشارات سخن. ایشان در این کتاب جنبش قلندریه را مورد تجزیه و تحلیل همه‌جانبه قرار داده‌است. این کتاب از ۶۷ فصل و سه پیوست تشکیل می‌شود. دکتر شفیعی کدکنی در مقدمه‌ی کتاب، اذعان می‌دارد که این اثر را به توصیه‌ی بدیع‌الزمان فروزانفر به دست گرفته‌است و چهل و یک سال به دنبال منابع و دیدن نسخ‌های خطی و اسناد مربوطه مشغول بوده‌است. او در این کتاب، ضمن بیان خاستگاه جنبش قلندریه به معنای واژه‌ی قلندر و قلندریه، موضوع تجاوز به تابوها و عناصر ایرانی، جست و جوی قدرت سیاسی، قلندر در نظر سهروردی و جامی، پیران قلندری، چهره‌ قلندری در آثار سنایی، عراقی و راه قلندر، مکتوبات قلندران و ده‌ها موضوع مشابه دیگر پرداخته‌است.

ناگفته نماند گاهی نیز برخی از پژوهشگران در ضمن پرداختن به موضوع اصلی پژوهش‌های خود به موضوع ریاکاری و ریاستیزی نیز پرداخته‌اند که از این دست آثار، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۸- کتاب «گمشده‌ی لب دریا» از پورنامداریان، انتشارات سخن. موضوع اصلی این کتاب «تأملی در معنی و صورت شعر حافظ» است، اما شاهد هستیم که بارها به تناسب موقعیت به موضوع ریاکاری و تظاهرستیزی حافظ نیز اشاره می‌نماید؛ به عنوان مثال از نظر استاد ارجمند، «پیرمغان» در شعر حافظ، مظهر ریاستیزی است و چنان خود را می‌نماید که هست و به قول ایشان: «این راست نمونی در نام او هم مثل شخصیتش تجسم یافته‌است» و در شعر حافظ در مقابل پیر مغان «صوفی» قرار دارد که مظهرتظاهر و ریاکاری است. به طور خلاصه از نظر پورنامداریان: «انسان‌هایی که در شعر حافظ زندگی می‌کنند، دو گروه‌اند. یک گروه آنان که اهل ریاء و تزویرند و گروه دیگر که صاف و بی‌ریایند» در شعر حافظ کسانی که ریاء می‌کنند، عبارتند از:

«همه‌ی صوفیان و زاهدان و شیخان و مفتیان و محاسبان و قاضیان و ...»

- «می‌خور که شیخ و واعظ و مفتی و محاسب چون نیک بنگری همه تزویر می‌کنند»

(دیوان حافظ، غزل ۲۰۰، ب ۱۰)

از نظر ایشان «اصرار حافظ در شرابخواری، ناشی از اخلاص و صداقت جویی و عقیده‌ی او به مقام وجودی انسان در میان موجودات دیگر است ... سخن از شراب و شرابخواری وسیله‌ای است که حافظ با آن به جنگ ریا و تظاهری می‌رود که خاستگاهش انکار مقام برزخی انسانی و نمود اجتماعیش عیب پوشی خویش و عیب جویی از دیگران است»:

«باده نوشی که درو روی و ریایی نبود بهتر از زهد فروشی که درو روی و ریاست
مانه مردان ریایم و حریفان نفاق آن که او عالم سرست برین حال گواست»

(دیوان حافظ، غزل ۲۰، ب ۵۴)

۹- کتاب «اشعار انتقادی - اجتماعی حافظ شیرازی» از طاهره ایشانی، انتشارات دولت علم. نویسنده در این کتاب ضمن شرح و توضیح شیوه‌های انتقادی که حافظ در دیوان خود به کار می‌گیرد به موضوع ریاکاری اقشار و گروه‌های مختلفی از اجتماع، مانند: زاهدان، صوفیان، قاضیان، فقیهان و ... می‌پردازد و با استناد به شواهد شعری، عملکرد ریاکارانه‌ی آن‌ها را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. از نمونه انتقاداتی که در این کتاب بیان می‌گردد، انتقادی است که حافظ از «خرقه ریایی» می‌نماید. حافظ اذعان می‌دارد که خداوند از هر نوع ریا و ریاکاری، به ویژه از خرقه‌ای که از روی ریا پوشیده شود و آلوده به شرک باشد، بیزار است:

«خدا زان خرقة بیزار است صدبار که صد بت باشدش در آستینی»

(دیوان حافظ، غزل ۴۸۳، ب ۳)